

POGOVOR

O Josipu Bogneru, ukratko

O Josipu Bogneru (1906–1936), jednom od najposvećenijih, najstudioznijih i najznačajnijih kritičara moderne hrvatske književnosti, ali i književnom historičaru, vrsnom prevodiocu, pozorišnom i likovnom kritičaru – dugo se ćutalo. Bogner je vrlo rano (na pragu četvrte decenije) preminuo, a za nepunih deset godina svog književnog aktivizma, iza sebe je ostavio zavidan opus, koji je, i dan-danas, najvećim delom nepoznanica. Šture podatke o ovom autoru možemo pronaći u leksikografskim odrednicama, koje pružaju najosnovnije, taksativno poređane informacije, uz nepotpune bio-bibliografske pojedinosti. Paradoksalno je da su tek nekrolozi – dakle, tekstovi koji su se pojavili neposredno nakon što je preminuo, kao i oni publikovani na godišnjice smrti – skrenuli pažnju na važnost Bognerove pojave u okvirima nacionalne književnosti.

Bognerova smrt odjeknula je u hrvatskoj javnosti i mnogi su se tim povodom oglasili, ispisujući svoja sećanja i impresije – objavljeno je preko dvadeset tekstova, među kojima je bilo potpisanih punim imenom i prezimenom, ali i onih anonimnih. Radi upotpunjavanja slike o ovom nepravedno skrajnutom autoru, skrenućemo pažnju na nekoliko posmrtnih osvrta, s obzirom na to da oni nisu samo svedočanstvo o jednom čoveku, već u njima iščitavamo i precizne vrednosne iskaze o njegovom literarnom pregalaštvu. Drugim rečima, za ove napise možemo reći da su najsazetiji prikaz svega onoga što je bila Bognerova specifičnost i to ne isključivo u domenu književnosti nego i u karakternom smislu.

Bognerova deviza da treba neprestano raditi postala je nezaobilazna i najcitiranija parola, koja najbolje ilustruje posvećenost i marljivost jednog književnog radnika: „Raditi, ne zdvajati. Čitavoga sebe dati u radu svome hrvatskom narodu. Vjerovati u budućnost, koja se izgrađuje samo znojem, požrtvovanošću i žuljevima. Biti proganjan, a ne sagnuti šiju i

nipošto ne popustiti.“¹ Interesantno je da ovaj Bognerov moto Dionizije Švagelj dovodi u vezu sa okolnostima u kojima je stasavala njegova generacija:

Snaga, koju je ta generacija buntovno nosila i raznosila, šiknula je iz bijede života, iz poniženja ruku, iz ugašene ljepote. Takva stvarnost, od izdane izborne pobjede 1906. do krvave antologije 1914. god. (*Mlada hrvatska lirika*) bila je prva Bognerova mladost. [...] Ta svakidašnjost, koja je tražila da se očaj uništi snagom *volje* nosila je iskru stvaralaštva radikalnu i ekstremnu. Bogner je tu iskru znao ponijeti i razbuktati.²

Osim striktno radne etike, kao upečatljivog svojstva, profesionalni rad je, takođe, zavređivao svaku pohvalu. Zavičajni prijatelj Vladimir Kovačić označio je Bognera kao dostojnog nasljednika velikog A. G. Matoša:

Solidno filozofski obrazovan, esteta, čovjek sa ogromnom naučnom erudicijom, dr Bogner je po britkosti svoje logike i treperavoj suptilnosti svoje analize najblistaviji dijagnostik savremenoga književnoga nemira. Njegove književne studije [...] odaju zrelost kojoj bi mogli pozavidjeti mnogi i mnogi, koji su već duže prešli Bognerovih životnih godina. [...] Ostao je torzo jedne sunčane inteligencije. Ostali su započeti brojni književni planovi, iz kojih se naslućuje, da se radilo o peru, koje je u hrvatskoj kritici bilo najblistavije poslije pera Antuna Gustava Matoša.³

Kovačić je izneo i jednu tvrdnju, koja će kasnije, takođe, biti ponavljana, a tiče se konstatacije da bi upravo Bogner, da je duže živio, bio najkompetentniji za pisanje celovite istorije hrvatske književnosti:

- 1 Vladimir Kovačić: „Dr Josip Bogner“, *Godišnjak Ogranka Matice hrvatske*, Vinkovci, br. 5, 1966/67, str. 126.
- 2 Dionizije Švagelj: „Od vinkovačkog sokaka do Thibaudeta“, *Revija*, III, 6, Osijek, studeni/prosinac, str. 43.
- 3 Vladimir Kovačić: „Dr Josip Bogner“, *Godišnjak Ogranka Matice hrvatske*, Vinkovci, br. 5, 1966/67, str. 127.

S drom Josipom Bognerom pada u grob velika nada hrvatske književne kritike, čovjek, koji bi nam sigurno dao sistematizirani prikaz čitave hrvatske književnosti. A kada izađu njegovi književni eseji, koji su danas još razasuti po našim književnim listovima, a i, neobjelodanjeni, u njegovoj preranoj književnoj ostavštini vidjet ćemo, da je dr. Bogner bio najbolji analizador naših poslijeratnih književnih strujanja i najtočniji dijagnostik naših modernih književnih trzaja i nemira; osjetit ćemo bolnu tragediju njegove smrti i spoznati, što je hrvatski narod izgubio s drom Josipom Bognerom.⁴

Još su upečatljivije reči Miroslava Vaupotića, koji je izrazio istovetno mišljenje nekoliko decenija kasnije, naglasivši da je, i pored tipične književne evolucije,⁵ Bogner vrlo brzo (već u 21. godini) „ipak pravovremeno spoznao gdje mu je pravo mjesto u književnosti“. Možemo reći da Vaupotić pruža najkoncizniji i najprecizniji opis Josipa Bognera – šta je bio i šta, nažalost, nije postao:

Bio je upravo rođen za književnog kritičara, koji bi danas-sutra, na temelju svoje velike i upravo fenomenalne znanstvene erudicije bio sigurno najpozvaniji da dađe sistematizirani naučni prikaz čitave hrvatske književnosti. To je bio njegov intimni san za čiju realizaciju se spremao sa onom sebi svojstvenom marljivošću.⁶

Evidentna je usaglašenost u stavu da je smrću Josipa Bognera hrvatska književnost izgubila dragocenog istraživača – i književnog historičara i književnog kritičara i književnog teoretičara. Ivo Ladika u svom tekstu „Smrt dra Josipa Bognera“ podvlači da je odlazak tako obrazovanog i talentovanog čoveka „sa superiornom inteligencijom Evropejca“, istančanim stilom, modernim i naprednim promišljanjima, nenadoknadiv gubitak za hrvatsku književnost:

4 Vladimir Kovačić: „+ Josip Bogner“, *Omladina*, Zagreb, br. 7, 1936, str. 255.

5 U književnost je Bogner ušao rano, pišući najpre poeziju, odnosno mladalačke „jadikovke u stihu“, zatim recenzije novoobjavljenih knjiga, da bi se ubrzo potom posvetio književno-kritičkom radu.

6 Miroslav Vaupotić: „Josip Bogner“, *Izabrana djela S. Šimića, J. Bognera i O. Keršovanića*, Zagreb, Matica hrvatska, 1975, str. 265.

Iz mnogo razloga je tragična po našu književnost prerana smrt jednog od najboljih kritika dra Josipa Bognera. Ne samo iz pijeteta prema prerano umrlom čovjeku, već i iz činjenice njegove stvarne vrijednosti i talenta, a osobito iz razloga, što mi niti nemamo mnogo pravih kritika, treba žaliti nad smrću ovoga tridesetogodišnjeg prerano utrnutog života. Bogner je posjedovao onu rijetku odliku naših kritika – objektivnost, koja nije pusto hvaljenje, niti jednostrano negativno kritikovanje.⁷

Nije zanemarljiva činjenica da se povodom Bognerove smrti čak dva puta oglasio Antun Barac,⁸ koji je u svojim nekrolozima oslikao portret jedne literarne veličine, izdvajajući ključne elemente svojstvene kritičarskom peru Josipa Bognera. Barac je smatrao da su *duhovna glad* i *intelektualna znatiželja*, obeležene ukrštajem „slavonske širine i čovekoljublja“ (kao zavičajnih prepoznatljivosti) sa „germanskom energijom i kulturnim interesom“, iznedrile ovako jedinstvenog eruditu. I Miroslav Vaupotić iznosi slično zapažanje, uočavajući neobičan spoj domaćih i evropskih nazora – „Bognerove psihološke ukorijenjenosti u realnu podlogu vlastite zemlje uprkos evropski usmjerenom eruditskom toku njegovih intelektualnih sklonosti“.⁹ Za Bognera je književnost bila „najintimnije objašnjenje čovjekovo“, stoga

Za nj već nije bila dovoljna školska nomenklatura niti filozofski podaci kao ni za čitavu njegovu generaciju. Ljudima, kojima je rat uzbunio najveće dubine i potresao svime, što se je prije smatralo neprikosnovenim bila su potrebna nova objašnjenja o smislu života i rada čovjekova. [...] U proučavanju [...] Bogner ide do dna, traži metafizičku samuć svake duše ne zanemarujući sve ostalo. A baš taj naučni aparat, kompliciran više nego ikada u našoj prošlosti, sve te razne izme svoje generacije iz čitavoga svijeta, Bogner pozna u tančine.¹⁰

7 Ivo Ladika: „Smrt dra Josipa Bognera“, *Književna revija*, Zagreb, I, br. 2, IV 1936, str. 60.

8 U pitanju su tekstovi: „Dr Josip Bogner (6. februar 1906 – 14. mart 1936)“, *Glasnik jugoslovenskog profesorskog društva*, Beograd i „Smrt književnika dra J. Bognera“, *Novosti*, Zagreb, 17. III 1936.

9 Miroslav Vaupotić: „Josip Bogner“, *Izabrana djela S. Šimića, J. Bognera i O. Keršovanića*, Zagreb, Matica hrvatska, 1975, str. 272.

10 Antun Barac: „Dr Josip Bogner (6. februar 1906 – 14. mart 1936)“, *Glasnik jugoslovenskog profesorskog društva*, Beograd, str. 1150.

U drugom tekstu, štampanom u zagrebačkim *Novostima* (17. III 1936), izrazio je Barac najdublje poštovanje prema angažmanu i ambiciji preminulog književnog poslenika: „Smrću dr. Josipa Bognera, izgubila je naša književna kritika čovjeka, koji se je nakon dugotrajnog rada spremio da bude jedan od njenih glavnih predstavnika. [...] Obrazovan filozofski, s dubokom sklonošću da prodre u bit stvari, Bogner je bez ikakve sumnje bio najproniciaviji posmatrač čitavog našeg promicanja.“¹¹

Iako je smrt Josipa Bognera imala odjeka u hrvatskoj javnosti, brzo je uminulo interesovanje za njegov rad – „ostadoše samo nekrolozi, a književna je ostavština njegova utonula u zaborav. Ne mogu se poreći poneki izdvojeni pokušaji dobre volje i savjesna beleženja sjećanja o njemu nekih vršnjaka ili lokalnih kroničara [...] ali sve to bijaše malo“.¹² Čutanje je prekinuo vinkovački hroničar zavičajnih prilika (i šire, književne Slavonije) Dionizije Švagelj i prvi se oglasio povodom dvadesetogodišnjice Bognerove smrti. Prvim tekstom „Značajni zaboravljeni kritik“, Švagelj je podsetio književnu javnost na to da je Bognerovo ime i te kako bitno za evropski modernitet hrvatske književnosti, dok je drugim, esejom „Od vinkovačkog sokaka do Thibaudeta“, još preciznije, čak i radikalnije govorio o ogrešenju hrvatske književne nauke prema ličnosti i delu Josipa Bognera. O tome najbolje svedoči prekorno intonirani uvodni pasus, koji ćemo preneti u celosti: „Njegove zapise i kritike još nisu sabrali u knjigu. Ni konačan sud o tom, što smo izgubili smrću dra Josipa Bognera nije izrečen ni poslije dvadeset godina od toga dana, a ipak, danas je jasno, da je nezamisliva antologija odabranih stranica naše književne kritike bez izbora iz djela ovog književnog kritika.“¹³ Osim što je progovorio o nedopustivom nemaru prema ovako značajnom književniku, Švagelj je ukazao i na ono što su bile dominantne teme u njegovom kritičkom rukopisu:

Bognera je naročito zanimao problem humanizma, zatim nacionalno pitanje i problem izgradnje nacije u vidovdansko-solunskim maelama, zatim živa gibanja krajnje ljevičarskih književnika. Zanesen

11 Antun Barac: „Smrt književnika dra J. Bognera“, *Novosti*, Zagreb, 17. III 1936, str. 11.

12 Miroslav Vaupotić: „Josip Bogner“, *Izabrana djela S. Šimića, J. Bognera i O. Keršovanića*, Zagreb, Matica hrvatska, 1975, str. 263–264.

13 Dionizije Švagelj: „Od vinkovačkog sokaka do Thibaudeta“, *Revija*, III, 6, Osijek, studeni/prosinac, str. 36.

čistoćom psihološke lirike i traženjima naših ekspresionista „da se spozna suština stvari i bića, a ne tek njihove površine“ – on se u prvim svojim većim radovima zadržava na temeljitoj ocjeni Moderne, ekspresionizma i sintetičkog realizma. [...] U svojim radovima on je temperamentan, ali i staložen. Čak je i u manjim radovima težio za sistematičnošću. Sabirući osobito građu iz Moderne i ekspresionizma,¹⁴ J. Bogner je sticao znanje, kako bi na njemu gradio svoje sudove, koji su većinom i danas ostali kao gotovo konačni, baš glede te problematike.¹⁵

Drugi Švageljev tekst obiluje kvalifikativima metodološkog, to jest teorijskog, književnokritičkog i književnoistorijskog tipa, uključujući i memoarski obojene segmente, u kojima je osvetljena ljudska, intelektualna, pa čak i sentimentalna dimenzija Josipa Bognera. Pominjemo Švageljove napise jer su prvi studiozniji osvrti na rad Josipa Bognera, ali i prve analize i ocene njegovog kritičarskog rada. Švagelj opisuje Bognera kao jedinstvenog stvaraoca, poznatog po „budnosti duha i disciplini uma“, kojeg odlikuju akribija, logičnost, istančana senzibilnost, temeljnost, preglednost, sistematičnost, zrelost, marljivost i odmerenost. Bogner, smatra Švagelj, „precizno opaža retrospektivno osmišljavanje rasutih, a važnih činjenica“ o piscima i pokretima, pri čemu ga u vrednovanju, pored umetničkih kvaliteta, zanima i kontekst u kome deluje stvaralac. Bogner je polazio od činjenice da književni tekst nije izolovana tvorevina, već postoji u okvirima društvenih, duhovnih i etičkih gibanja, zbog čega se zalagao za pristup delu koji obuhvata jedan širi zahvat. Tražio je „ravnotežu između vremena i društvene sredine kao objektivno utjecajne činjenice, i ličnosti pisca kao bitne pretpostavke određenoga djela“,¹⁶ za njega je

14 Ovom prilikom moramo pomenuli svojevrstan paradoks da hrvatski tumači ekspresionizma (bar oni ključni) ne spominju ime Josipa Bognera kao književnog istoričara (pa ni teoretičara) kad ispisuju stranice o hrvatskom ekspresionizmu. Pre svih, mislimo na Viktora Žmegača, Aleksandra Flakera, Nikolu Ivanišina, uz napomenu da jedino Cvjetko Milanja Bognerovim radovima posvećuje pažnju – premda se sa njim u nekim detaljima ne slaže, ipak registruje činjenicu da je Bogner (pored Ljubomira Marakovića, Antuna Branka Šimića i Ulderika Donadinija) važan tumač ekspresionizma. Imajući, dakle, u vidu ovaj detalj, možemo govoriti o nepravednom odnosu prema delu Josipa Bognera, koje je, nesumnjivo, bilo prevratničko, ali, sa književnoistorijskog aspekta, vredno i ubedljivo svedočanstvo o strujama i pravcima, takozvanim *izmima*, i u hrvatskoj i srpskoj književnosti.

15 Dionizije Švagelj: „Značajni zaboravljeni kritik“, *Glas Slavonije*, Osijek, XIV, br. 3386, 7. IV 1956, str. 6.

16 Vlatko Pavletić: „Prije svega kritičari“, *Izraz*, Sarajevo, br. 4, 1958, str. 399.

umetničko delo predstavljalo dinamičku strukturu koja je ekspresija duha, i u kojoj se, neminovno, reflektuju raznoliki činioci koji tvore kontekst jednog vremena i njegovih socijalnih, psiholoških, etičkih, kulturoloških, filozofskih prilika. Otuda ideja o sintetskoj kritici, koja treba da objedinjuje pozitivistički i čistoumetnički pristup, s obzirom na to da posmatranje literature kao isključivo estetske činjenice, prema Bognerovom stanovištu, predstavlja svođenje na jednu dimenziju.

Uprkos tome što je preminuo u doba kada kritičari tek sazrevaju za realizaciju velikih dela, Bogner je već kao vrlo mlad posedovao jasan cilj i precizno definisanu teorijsku podlogu, što dopušta da se govori o nekoj vrsti jedinstvenog programa, koji se ogledao u „težnji prema sveobuhvatnoj, sintetskoj, vitalističkoj, antropološkoj kritici koja bi uključivala etiku, estetiku, sociologiju, filozofiju, opću kulturu i znanja iz svih područja umjetnosti“.¹⁷ Bognerova misao kosila se sa dominantnim trendovima u tadašnjoj kritici, rezervisanoj za profesore (mahom filologe) i novinare. Opisivan je kao Šimićev naslednik koji se, baš kao i njegov pret hodnik, ostrvio na hrvatski literarni kanon i ustoličene autoritete.¹⁸ Međutim, ključna razlika ogleđa se u tome što se Bogner, za razliku od beskompromisnog Šimića, ne zadržava samo na detektovanju i napadanju manjkavosti, već u konstruktivističkom duhu nudi predlog, to jest program, jedne nove kritičarske prakse, koja postavlja izuzetno visoke standarde – izgrađen ukus, poznavanje jezika, društvenih, kulturnih, književnih manifestacija, zatim filozofije, pri čemu su intelekt, duhovna osnova i intuicija neka vrsta neophodnih preduslova: „Danas [...] je svakom kulturnom čovjeku jasno, da je kritičara književnosti nemoguće zamisliti bez široke filozofijske obrazovanosti, poznavanja kulturne historije, glavnih evropskih jezika te historije umjetnosti uopšte.“

Izuzetnu važnost za razumevanje Bognerovih nahođenja ima esej „Filologija i literatura na hrvatskom sveučilištu“. Ovaj revolucionarni i prevratnički esej, objavljen pod mladalačkim pseudonimom J. S. Ivanov (verovatno u godini kada je završio pisanje doktorske disertacije „Pokreti i struje u hrvatskoj i srpskoj književnosti od Moderne do Nadrealizma“), označava jedan smeo istup, čak prestup, s obzirom na atmosferu koja je

17 Miroslav Vaupotić: „Josip Bogner“, *Izabrana djela S. Šimića, J. Bognera i O. Keršovanića*, Zagreb, Matica hrvatska, 1975, str. 270.

18 V. Krešimir Nemec: „Kritička teorija i praksa Josipa Bognera“, *7. dani Josipa i Ivana Kozarca. Književni susreti zavičajnika*. 4.–5. listopada 2001, Vinkovci, 2002, str. 110–118.

vladala hrvatskom literaturom u tom momentu. Bogner se zalagao za modernizaciju nastave na sveučilištima, za to da se „studij književnosti učini živim, životnim studiranjem, a ne papagajskim učenjem brojeva, godina i nekih čudnih nepoznatih književnih veličina“. Studije literature, prema njegovom mišljenju, trebalo je po svaku cenu odvojiti od studija lingvistike: „Literatura se na našem sveučilištu još uvijek tretira čisto filološki, a o književnoj kritici nema ni spomena. [...] u nas (je) čitava naša literatura u rukama dvojice profesora. (Jedan je specijalist za dubrovačko-dalmatinsku, a drugi opet za kajkavsku književnost i ilirizam). A usto, ovi profesori, proizišli su iz filološko-gramatičke škole Jagićeve“ i književnu analizu pretvaraju u „filološko-lingvistički rad, neumjetničko i suhoparno ‘crvovarenje’ po zaprašenim rukopisima, brevijarima, kalendarama itd.“ Bogner konstatuje zastarelost u pristupu literaturi, oštro osuđujući svako istraživanje koje se pretvara u bezidejno svodenje na „otrcanu sumu gramatičko-filoloških data“. Osim što zamera istrajavanje u ovakvom odnosu prema literaturi, u kome „Biografija, bibliografija, hronologija zanimaju naše literarne historike više od umjetničkih ideja i umjetničkih teorija“, Bogner oštro osuđuje stanje na univerzitetu:

Književnost na našem sveučilištu nije živa snaga, dinamička, dinamička ekspresija duha, ne – književnost je za naš univerzitet upoređivanje rukopisa, ispisivanje godina, tumačenje staroslovenskih tekstova i bibliografski rad. [...] Tko je kod nas pokušao, primjerice toliko razvikanu dubrovačko-dalmatinsku književnost osvijetliti i ocijeniti s estetskoga gledišta? Tko se od naših historika odvažio, da izmjeri značenje i vrijednost jednoga od najljepših pokreta naše rase: bogumilskog pokreta? Tko se usudio da kritički zagleda u preporod, odlupi diletantizam s njega i revidira vrednote, sruši krive sudove i glupe iluzije? [...] Nema u nas ni Crocea, De Amicisa, Lemaitre-a, štaviše ni Lansonu ili Faqueta. U nas ima samo književno-historijskih „korenodubaca“ i tužnih osuđenika, koji dišu prašinu s požutjelih rukopisa, no umjetnika – kritičara nema, i neće ih ni biti tako dugo, doklegod na sveučilištu, koje bi bilo dužno da se brine za podmladak književnih kritičara, caruje filologija.¹⁹

19 Josip Bogner: „Filologija i literatura na Hrvatskom sveučilištu“, *Književnik*, Zagreb, br. 4, 1928, str. 141.

Tekst je potpisan pseudonimom J. S. Ivanov.

Bez obzira na to što ne dovodi u pitanje činjenicu da literatura jeste „umjetnost jezika i riječi“, Bogner se zalaže za rat protiv „filološkog terora“: „Rat filologiji i filološkom metodu u proučavanju književnosti a za odcjepljenje filologije od literature – treba da postane parola svakoga bez razlike, koji iskreno želi da na hrvatskom sveučilištu u Zagrebu prestane strahovlada filologije.“²⁰ Razračunavanje sa zagovornicima „filološko-lingvističke“, to jest pozitivističke metodologije, Bogner još više zaoštava u polemičkom prikazu pod naslovom „Dobar početak književnog revidiranja“, pisanom povodom Halerove knjige *Gundulićev Osman s estetskog gledišta*.²¹ I u ovom kritičko-polemičkom tekstu (u kojem hvali Halerovo rušenje mitotvoračkih predstava o „dubrovačko-dalmatinskoj književnosti“), Bogner će ponoviti kako je neestetски pristup literaturi temeljni problem koji je neophodno razrešiti:

taj se problem ipak, uza sav alternativni karakter, nije nikada tako zaostrio kao danas, i nikada on nije tako kategorički tražio svoje rješenje kao u današnje dane. Jedan je od glavnih razloga za takvu situaciju u tome, što savremena hrvatskosrpska literatura više nego igda, stoji u neposrednom kontaktu sa svima zapadnim književnostima, odražava sve njihove tendencije, ideje i ideologije, pa odatle nužno reflektira i težnje za ostrim razgraničenjem područja književne kritike, kao umjetničke tvorbe, od eminentno filološki tretirane književne historije.²²

Nesporno je da je navedeni fragment i neka vrsta programskog okvira koji je imao bitnog udela u strukturi Bognerove doktorske disertacije

20 Josip Bogner: „Filologija i literatura na Hrvatskom sveučilištu“, *Književnik*, Zagreb, br. 4, 1928, str. 143.

Bogner se ovim osvrnuo na onaj tip studija koji je upravo okončao – „apsolutorij“ mu je potvrđen 28. lipnja 1928. godine, dakle dva meseca po objavljivanju rata filologiji i filološkom pristupu književnoj umetnosti.

21 Josip Bogner: „Dobar početak književnih revidiranja. Povodom knjige A. Halera *Gundulićev Osman s estetskoga gledišta*“, *Riječ*, XXV, br. 14, 8. VI 1929, str. 6–7. Zanimljiv je i podatak da je Halerova knjiga, zapravo, doktorska disertacija odbranjena na Filozofskom fakultetu Sveučilišta u Zagrebu 1927. godine, a objavljena u godini kada je Bogner doktorirao.

22 Josip Bogner: „Dobar početak književnih revidiranja. Povodom knjige A. Halera *Gundulićev Osman s estetskoga gledišta*“, *Riječ*, XXV, br. 14, 8. VI 1929, str. 6.

„Pokreti i struje u hrvatskoj i srpskoj književnosti od Moderne do Nadrealizma (1895–1925)“. Osim toga, mogli bismo reći da je u pomenutim tekstovima, između ostalog, uočljiva i odbrana sopstvene književnokritičke i književnoistorijske pozicije, iskazana s velikom dozom hrabrosti. Podsetićemo da je prikaz Halerove knjige objavljen u listu *Riječ* 8. lipnja 1929, što će reći – 18 dana pred odbranu doktorske disertacije, koja je 26. lipnja branjena pred komisijom koju su činili izraziti zagovornici filološko-pozitivističke metode (reč je o profesorima Franji Fancevu²³ i Dragutinu Boraniću²⁴, jezikoslovcima po osnovnom obrazovanju, sa naučnoistraživačkim odlikama koje Bogner metaforički opisuje kao „neumjetničko i suhoparno ‘crnovarenje’“).

Međutim, neophodno je da naglasimo kako je Bogner, premda je oštro napao isključivost „filološki tretirane književne historije“, koja „uopće i ne pita za vrijednost nego samo za fakat“, smatrao da književna kritika i književna istorija imaju podjednako važnu ulogu u tumačenju književnosti, s tim što su njihova područja i zadaci – uprkos činjenici da se međusobno podupiru – ipak, razgraničeni:

- 23 FANCEV, Franjo, književni povjesničar (Virje, 24. IX. 1882 – Zagreb, 31. III. 1943). SlavenSKU i romansku filologiju najprije je studirao u Zagrebu potom u Beču, gdje je 1907. doktorirao tezom *Beiträge zur serbokroatischen Dialektologie: der kaj-Dialekt von Virje, mit Berücksichtigung der Dialekte Podravina's* (Archiv für slavische Philologie, 1907). Redovni profesor na Filozofskom fakultetu u Zagrebu postaje 1926. Od 1925. dopisni član JAZU, od 1929. izvanredni pravi član, 1940. biran je za redovnog člana. Objavio je oko 150 studija, rasprava i različitih prikaza i recenzija s područja hrvatske književnosti i jezika. Znanstvenim radom počeo se baviti kao student u Beču, surađujući u Jagićevu *Archivu* dijalektološkom studijom o narječju rodnog mjesta Virja (1907), a zatim i raspravama iz područja povijesti hrvatske književnosti. “*Hrvatski biografski leksikon (1983–2024), mrežno izdanje*. Leksikografski zavod Miroslav Krleža, 2024. Pristupljeno 27. 12. 2024. <<https://hbl.lzmk.hr/clanak/fancev-franjo>>.
- 24 BORANIĆ, Dragutin, jezikoslovac (Kraj Donji kod Marije Gorice, 19. XII 1870 – Zagreb, 1. IX 1955). Na Filozofskom fakultetu 1892–97. studirao hrvatsku i slavensku filologiju. Doktorirao je 1899. temom *O refleksivnim glagolima u hrvatskom jeziku*. Bio je srednjoškolski profesor u Osijeku (1896/97), Vinkovcima (1897–99) i Zagrebu (1899–1906). God. 1906. habilitirao se i postao privatni docent na zagrebačkomu Filozofskom fakultetu; od 1909. izvanredni, od 1912. redoviti profesor, umirovljen 1941, reaktiviran 1945, a 1946. ponovno umirovljen. Bio je dopisni (1907) te pravi (1924) član JAZU, a 1926–41. tajnik Akademijina razreda za književnost. *Hrvatski biografski leksikon (1983–2024), mrežno izdanje*. Leksikografski zavod Miroslav Krleža, 2024. Pristupljeno 27. 12. 2024. <<https://hbl.lzmk.hr/clanak/boranic-dragutin>>.

Ponajprije mislim, da treba podvući neoborivu činjenicu, da su književna kritika i književna istorija dva principijelno strogo omeđena područja, koja, doduše, mogu izmjenično da se podupiru i nadograđuju – ali da nipošto nijesu, zato, samo dva različita metoda, a najmanje, da je književna historija neko proširivanje uskoće i jednostranosti književne kritike. Književna historija nalazi svoj zadatak: u marljivom sabiranju bibliografskih i biografskih data, tačnom ispitivanju tekstova, te poimence u otkrivanju kulturno-historijskoga i nacionalnog značenja izvesne književne pojave ili ideologije za izvjesnu epohu jednoga naroda, itd.; književna kritika, naprotiv, znači eminentno umjetnički rad: ocjenjivanje umjetničke i estetske vrijednosti jednoga djela, bez obzira na kulturnoistorijske, nacionalne i socijalne okvire.²⁵

Čini se da je Josip Bogner svojom doslednošću, svojim idejama i inovativnim programom, kao i smelošću da se suprotstavi dominantnim tokovima i uzusima koji su vladali u ondašnjoj nauci o književnosti, ipak, na izvestan način, bio nepodoban. Čak bismo mogli da kažemo kako je, najverovatnije, Bogner samom sebi presudio. Nakon žučnih napada na ustoličenu i dominantnu praksu u književnoj nauci svog vremena, za njega nije bilo mesta u važnim institucijama, te je bio osuđen na srednjoškolsku karijeru u Varaždinu, Čupriji,²⁶ Vikovacima i, napokon, u Zagrebu (1933).

Kako Vlatko Pavletić primećuje, „Bogner je znatno odudarao“,²⁷ njegova kritika predstavljala je, u svoje vreme, *mjesto razlike*.²⁸ Bio je prepoznat kao Šimićev nasljednik, koji je, pored toga, „posjedovao i smirenost književnopovijesnog sinkretizma jednog A. Barca“, ali imao i „istančan

25 Josip Bogner: „Dobar početak književnih revidiranja. Povodom knjige A. Halera *Gundulićev Osman s estetskoga gledišta*“, *Riječ*, XXV, br. 14, 8. VI 1929, str. 6.

26 Sliku o Josipu Bogneru upotpunjava i svedočanstvo jednog njegovog učenika iz gimnazije u Čupriji, koji ističe kako je u pitanju čovek koji je „razumeo dušu omladine jedne provincijske gimnazije koja je tražila širinu, širinu duhovnog horizonta [...] Bili smo mu zato zahvalni (previše) a sad ne mogu, a da u ime te svoje generacije ne zažalim za njegovom smrću koja je nesporan gubitak za sve valjane i napredne ljude koji su čitali i pokušavali da stvore svoju knjigu“. D. R. Aćimović, „Povodom smrti dr. Josipa Bognera“, *Naše doba*, br. 5/6, Beograd, 1936, str. 13.

27 Vlatko Pavletić: „Prije svega kritičari“, *Izraz*, Sarajevo, br. 4, 1958, str. 399.

28 Krešimir Nemec: „Kritička teorija i praksa Josipa Bognera“, 7. dani Josipa i Ivana Kozarca. Književni susreti zavičajnika. 4.–5. listopada 2001, Vinkovci, 2002, str. 115.

spekulativni estetski ukus A. Halera“.²⁹ Predstavljao je kritičara slobodara, zagovornika „srednjeg puta“, koji se nije svrstavao ni u kakve grupacije (v. Nemec). Bognerova pozicija unutar hrvatske književnosti bila je jedinstvena – bio je jedini kritičar posleratne literature: „Ni Barac ni Kombol nisu bili kritici suvremene, pa ni prve poratne književnosti – a Bogner je baš to područje htio da objasni kritički. To je nužno potrebno da se istakne, da bi se vidjelo pravo značenje Bognerova cjelokupnog životnog djela i tako odredilo njegovo mjesto u povijesti naše književne kritike.“³⁰ Miroslav Vaupotić ga čak smatra jedinim istinskim književnim kritičarem, čije je pisanje prevazilazilo efemerni žurnalistički diskurs, svojstven tadašnjoj kritici. Njegove kritike bile su „stameni stavovi koji danas zrače sigurnošću suda, smirenošću ocijene [...] čije su mnoge tadanje tvrdnje i vrednovanja izdržali neumitni zub vremena“³¹.

Osim toga, Bogner je bio jedinstvena pojava na hrvatsko-srpskom / srpsko-hrvatskom književnom i kulturnom prostoru, jer se bavio uporednim proučavanjem srpske i hrvatske književnosti od moderne do nadrealizma, pri čemu niko ni pre ni posle njega nije pristupio komparativnom sagledavanju simultanih manifestacija u obe literature. Prema svedočenju Antuna Barca: „Tih naših petnaest godina poslijeratnog života, sa svojim velikim tempom i najzamršenijom strukturom, najjače je izrazio i prikazao. [...] Počevši da objašnjuje, i njezine probleme, on je najprije nadovezao na srpsku i hrvatsku modernu, a onda je prešao na poslijeratnu liriku i njezine probleme.“³²

I pored svega navedenog, Bognerova književna ostavština do dana današnjeg nije sabrana u celosti. Iako su mnogobrojni istraživači ukazivali na ovu nepravdu, napominjući da je publikovano delo svojevrstan preduslov za postojanje i opstajanje i to ne samo na literarnoj sceni, nego i, šire posmatrano, u okvirima nacionalne kulture. Nekoliko decenija od Bognerove smrti, u eseju „Razmišljanja o sintetskoj kritici Josipa

29 Miroslav Vaupotić: „Josip Bogner“, *Izabrana djela S. Šimića, J. Bognera i O. Keršovanića*, Zagreb, Matica hrvatska, 1975, str. 270.

30 Dionizije Švagelj: „Od vinkovačkog sokaka do Thibaudeta“, *Revija*, III, 6, Osijek, studeni/prosinac, str. 43.

31 Miroslav Vaupotić: „Razmišljanja o sintetskoj kritici Josipa Bognera“, *Revija*, Osijek, XI, br. 6, 1971, str. 75.

32 Antun Barac: „Smrt književnika dra J. Bognera“, *Novosti*, Zagreb, 17. III 1936, str. 11.

Bognera³³ (1971), književni historičar i kritičar Miroslav Vaupotić (1925–1976) podseća na praksu olakog prepuštanja zaboravu literarnih vrednosti prošlosti i, osvrćući se na tada aktuelni trenutak, „kada možda prvi put u povijesti hrvatske književnosti hrvatska književna kritika kao stvaralački književni rad doživljava svoj uspon“,³⁴ apeluje na književnu javnost da se priseti i „jednog *bez ijedne knjige*: Bognera“, za kojeg, između ostalog, izriče: „Slobodno s punom književnom odgovornošću književnog povjesničara mogu reći, sigurno najtalentiranijeg kritika bez knjige u vrijeme života i poslije smrti.“

Vaupotić je ovo zabeležio tačno 35 godina posle Bognerove smrti, da bi četiri godine kasnije (1975), u okviru ugledne nacionalne biblioteke „Pet stoljeća hrvatske književnosti“, u 102. knjizi, pod naslovom *Izabrana djela*, objavio izbor iz književnog opusa Stanislava Šimića, Josipa Bognera i Otokara Keršovanija. U ovom izdanju, Bognerov segment čini 13 tekstova. Šezdeset i jednu godinu nakon Bognerove smrti, u novoosnovanoj biblioteci istog tipa, ali pod nazivom „Stoljeća hrvatske književnosti“, Antonija Bogner-Šaban priredila je, pod naslovom *Rasprave i kritike* (1997), izbor iz dela Ljubomira Marakovića i Josipa Bognera. Izbor iz Bognerovog kritičkog opusa u ovoj verziji čini 15 tekstova. Radi sticanja potpunije slike o Bognerovom kritičkom opusu, ova autorka je objavila još dve knjige izbora iz njegovog stvaralaštva. Prvu, *Studije i portreti* (1993) čini 19, a drugu *Slavonske teme* (1994) 11 tekstova. Sve u svemu to je, ipak, manji segment Bognerovog stvaralaštva.

O rukopisu Bognerove disertacije „Pokreti i struje u hrvatskoj i srpskoj književnosti od Moderne do Nadrealizma (1895 – 1925)“, ukratko

Književnoistorijsko prevrednovanje bliske prošlosti i savremenosti Josip Bogner je, po svemu sudeći, započeo još kao student. Brojni prijatelji svedočili su da je u Sveučilišnoj knjižnici na Marulićevom trgu u Zagrebu, u čitaonici periodike, njegov radni sto bio zatrpan časopisima i knjigama iz XIX i XX veka. Popis pregledanih časopisa na kraju rukopisa

33 Miroslav Vaupotić: „Razmišljanja o sintetskoj kritici Josipa Bognera“, *Revija*, Osijek, XI, br. 6, 1971, str. 70.

34 *Isto*, str. 70.

disertacije svedoči o tome da je Bogner realizovao *filološki pristup* na stvaralački način, re-kreirajući sliku, odnosno posmatrajući činjenice u najširem književnom, društveno-političkom i kulturnom kontekstu. Podatak da je svoju disertaciju odbranio u dvadeset trećoj godini života (1929), govori u prilog tome da je taj istraživački posao započeo još u toku studija, najverovatnije na trećoj i četvrtoj godini, kada je imao priliku da sluša o književnosti XIX i početka XX veka.

Na samom početku, skrenuli bismo pažnju na dva detalja. Najpre bismo ukazali na, za univerzitetsku praksu, krajnje atipičnu situaciju da je kandidatu odobrena tema kojom su pokrivena dela stvarana u – iz tadašnje perspektive – bliskoj prošlosti (od 1895. do 1925. godine). S druge strane, i u hrvatskoj i u srpskoj književnoj historiografiji ovo je prva i jedina doktorska disertacija koja dešavanja u obe književnosti interpretira na ravnopravan način, mahom uočavajući razlike, iako se u osnovi pošlo od teze o jedinstvenosti i srodnostima.

Bognerovo metodološko polazište najsažetije je izloženo u tekstovima: „Filologija i literatura na hrvatskom sveučilištu“ (1928) i „Dobar početak književnih revidiranja“ (1929). Prvi, izrazito polemički tekst je Bogner napisao na završnoj godini studija, a drugi je pisao kao doktor nauka. U prvom se kao student uhvatio u koštac sa načelima sopstvenih profesora, dok drugi predstavlja pohvalu Halerovoj književnoteorijskoj i estetičkoj misli, koja je, takođe, bila svojevrсни razlaz sa filološkom praksom tumačenja književnih činjenica. Oba polemička napisa bila su, u tom času, kritička i književnoistorijska provokacija, koja, s jedne strane, govori o autorovoj hrabrosti, a, sa druge, o njenoj teorijskoj i književnoistorijskoj utemeljenosti. Upravo u tom ključu treba iščitavati Bognerovu disertaciju, koja je, bez ikakve sumnje, izuzetno važna i za hrvatsku i za srpsku komparatistiku.

Disertaciju Josipa Bognera „Pokreti i struje u hrvatskoj i srpskoj književnosti od Moderne do Nadrealizma (1895–1925)“ čini šest segmenata: 1) Kulturne i književne prilike prije hrvatske i srpske Moderne, 2) Hrvatska i srpska Moderna (1895–1905), 3) Hrvatska i srpska književnost poslije Moderne do svršetka Svjetskoga rata (1906–1918), 4) Hrvatska i srpska književnost u ujedinjenoj otadžbini (1918–1925), 5) Strani uticaji i 6) Zaglavak.

Prvo poglavlje „Kulturne i književne prilike prije hrvatske i srpske Moderne“ je svojevrсна kulturno-istorijska i politička kontekstualizacija

– preciznije rečeno, u njemu je ukazano na činjenice bitne za nacionalni preporod i kod Hrvata i kod Srba. Bogner od samog početka analizira širi kontekst – političke, kulturne i književne prilike u XIX veku, da bismo mogli da razumemo hrvatsku i srpsku Modernu, „kao psihološki shvatljivu i opravdanu konzekvenciju našega književno-kulturnoga razvoja“. Naglašeno je da između Hrvata i Srba ima „vrlo malo analogija i paralela“ u ovom razdoblju, jer je XIX vek kod Srba vek preporoda, koji je „nosila živa narodna svijest, dok se u Hrvatskoj preporod bazirao na istorijskim tradicijama“. Bogner podvlači važnost istorijske činjenice da se ideja zajedništva rodila kod Hrvata – u ilirizmu Ljudevita Gaja i „ideji prosvjetnoga kulturnog jugoslavenstvu“ Josipa Juraja Štrossmajera. S tim u vezi, konstatuje razlike koje je potrebno uzeti u obzir kada se govori o hrvatskom i srpskom preporodu, kao i o začecima i prihvatanju ideje zajedništva:

Dakle, već sam historijski momenat, koji jasno pokazuje da su Hrvati i Srbi ušli u vijek svojega nacionalnog preporoda s različitim historijskim tradicijama i kulturnim rekvizitima, ne dopušta da se hrvatska i srpska književnost tretiraju i obrađuju kao jedna jedinstvena literatura, nego nasuprot nalaže, da se obje literature posebice ogledaju kao dvije različite kulturno-nacionalne manifestacije i pokušaju samo odrediti neki idejni kontakti i analogije, kojih bez sumnje ima vrlo mnogo u periodima solidarnije kulturne akcije i zajedničkog političkog nastupa.

U pozitivističkom, dakle, filološkom smislu (koji je oštro kritikovao), Bogner je precizno, redajući brojne istorijske i kulturno-političke fakte, ukazao na nesporazume, razlike, probleme, sporove u svemu onome što su sa sobom nosile ideje o kulturnom i nacionalnom preporodu, da bi potom izdvojio središta van matice, u kojima se rađala ideja o zajedništvu Hrvata (Prag, Beč), ideja o sveslovenstvu / panslavizmu (Prag) i jezičkom preporodu (Vuk u Beču). Na hrvatskoj strani je u XIX veku postojao pokušaj preporoda u kontekstu koji je određen austrougarskim apsolutizmom, dok je kod Srba došlo do oslobođenja od viševjekovne turske vladavine. I u jednoj i u drugoj sredini, XIX je vek romantizma: „Devetnaesti vijek, koji donosi Hrvatima ilirsku romantiku, prvi je sintetički pokret u historiji hrvatskog naroda [...] Osnov, na kome se bazira ilirizam jest

jezik“; I Vukova reforma je temeljna reforma jezika, koja ima dodirnih tačaka sa Gajevim ilirizmom, pri čemu je mimoilaženje nastalo oko naziva jezika, a taj će spor ponovo biti aktualizovan polovinom dvadesetih, a zatim i sedamdesetih godina XX veka.

Govoreći o kulturnom preporodu kod Hrvata, o međusobnim nesuglasicama unutar različitih intelektualnih grupacija, Bogner ukazuje i na izrazito složenu situaciju unutar nacionalne kulturne politike, koja se radala iz različitih „strančarskih intolerancija“. Ipak, važno je istaći da je ilirizam „prvi pokret u historiji hrvatskoga naroda koji ima čisto unitaristički, sintetički karakter nasuprot provincijalnoga kulturnog i političkog separatizma“, a njegov idealistički zanos bio je, pojavom „realističke sadržine“, smenjen „obzoraštvom“ ili Štrosmajerovim „jugoslawenstvom“ i „pravaštvom“, nacionalno-konzervativnim konceptom. Osim toga, postojalo je i „mađaronstvo ili unionizam“, obeleženo anacionalnošću i nastojanjem „kalemljenja njemačke ili njemačko-mađarske kulture“.

I dok su Hrvati kroz čitav XIX vek balansirali „između Pešte, Beča i slavenstva, a početkom ovoga vijeka i srpstva i Beograda, dotle su Srbi imali pred sobom jedan jedinstveni, jasan cilj: nacionalno osvještenje i kulturno podizanje“. U tom periodu, i u hrvatskoj i u srpskoj književnosti delovali su stvaraoci koji su ostavili dubok trag. Međutim, Bogner je prema „ilircima“, odnosno romantičarima (Gaj, Preradović, Vraz, Deme-ter, Mažuranić), prilično rezervisan, tvrdeći da je reč „primitivnoj, mitološko-legendarnoj romantici“, koja se tek šezdesetih godina, u Šenoino doba, „iskristalizirala idejno i sadržajno“.

Moramo napomenuti da Bogner u svom istorijskom osvrtu nije posvetio dovoljno pažnje kulturnim dešavanjima u XIX veku kod Srba. (Doduše, Bognerova teza je da se srpski narod u nacionalnom smislu u XIX veku konstituisao vezivanjem za usmenu narodnu tradiciju, čak i u vremenima turske vladavine.) Primera radi, prenebregava da su i Prag i Beč i Pešta imali i te kako važnu ulogu u srpskoj književnosti i kulturi: u Pešti je pokrenut književni časopis *Letopis Matice srpske*; Srbi iz Bosne i Hercegovine su u Beču imali svoje središte oko koga su se okupljali, izdavali književno-politički časopis *Zora*; u Beču su delovali stvaraoci okupljeni oko Mlade Bosne (Dimitrije Mitrović, Pero Slijepević, Miloš Vidaković, Vladimir Čorović, a svoje tekstove objavljivao je i Jovan Skerlić), a svakako se ne sme zaboraviti misija Vuka Stefanovića Karadžića

usmerena na obnovu i utemeljenje jezika, kao i izdavanje kapitalnih dela poput *Male prostonarodne slavenoserbske pjesnarice*, *Narodne pjesnarice*, *Srpskog rječnika*...

Ukazivanjem na neku vrstu siromaštva hrvatskog romantizma i na znatno bogatiji i vredniji realizam, kome posvećuje mnogo više prostora, Bogner stiže do paradigmatičke tačke – Moderne (sa velikim M), koju su, u hrvatskoj književnosti pripremali Ivo Vojnović, Ante Tresić-Pavičić i Silvije Strahimir Kranjčević. Jedan detalj je vrlo indikativan: kazivanja o srpskom romantizmu i realizmu nema u Bognerovoj disertaciji, odmah se dolazi do 1895. godine, do Nedićevog časopisa *Srpski pregled*, koji nagoveštava „snažniji polet“ srpske književnosti (smatrao je kako Nedić nije bio samo tvorac moderne srpske kritike već i onaj duh koji je „razbio iluziju da se literatura mora vezati za politiku i strančarski mehanizam“). Moderna je bila trenutak u kome Bogner počinje da sagledava paralelno, zapravo, u istoj ravni, hrvatsku i srpsku književnost. U ovom segmentu disertacije posebno je upečatljiva Bognerova apoteoza Skerliću, velikoj instituciji srpske književnosti, poznatoj po svom intelektualnom i spisateljskom angažmanu, ali i kulturnoistorijskoj misiji koju je imao u pomenutom razdoblju:

Nacionalni konzervatizam srpskoga naroda i srpskih književnika nije dopuštao da zapadnjačke ideje zavladaју suvereno srpskom književnosti, a i autoritet Jovana Skerlića, kakvoga Hrvati nijesu imali, znao je da očuva srpsku književnost od modernističkih ekstravagancija i da je kanalizira u jednom pravcu. Zato se i duhovne energije srpskih književnika nijesu razbijale onoliko koliko je to slučaj bio kod hrvatskih literata, a nijesu se ni toliko isključivale. Skerlić je preko *Glasnika* umio, da poveže talentirane *Stare s Mladima* i da sve ono što je bilo dobro u staroj književnosti manifestira zajedno sa valjanim proizvodima *Moderne*. Iako principijelan protivnik *Moderne* zbog njena aristokratskog „larpurlartizma“, kozmopolitskog karaktera i antidemokratskoga duha, Skerlić je ipak uveo u *Glasnik* talentirane *Mlade* i sam im pomagao, da se afirmiraju. Znaјуći svojom umnom kritikom, svojim autoritetom i svojom velikom spremom da spriječi borbu između generacija sedamdesetih i osamdesetih godina s generacijom na prelomu XIX i XX stoljeća, Skerlić je srpsku literaturu spasio od nepotrebnog rasipanja sila, očuvao joj jedinstvenost i skladnom sintezom

modernih ideja i prijašnjih tradicija udario pravac kojim je ona doista i pošla.

U pravljenju distinkcije između dve književnosti, Bogner se poziva upravo na Skerlića, citirajući njegove reči:

Sâm je Skerlić svjestan ove razlike između srpske i hrvatske književnosti, te stoga i piše: „Mi možemo sa zadovoljstvom reći da je kod nas bilo toliko pameti da su se izbegle one ružne i opasne borbe između pojedinih književnih naraštaja i da se pisci kod nas cene samo po onome što vrede, a ne po onome što misle. Kod nas je opšte primljeno mišljenje da mi nemamo toliko književne snage i izlišnoga vremena da ih rasipamo u borbi oko praznih reči i u sukobima između ličnosti. Danas svaki ide po svojoj pameti i svojim putem, a rad i vreme pokazuju svačije pravo i svačiju vrednost.“ Ovim je riječima Skerlić točno odredio razliku između hrvatske i srpske *Moderne*. Hrvatska je *Moderna* nahrupila kao pokret, prijetila da sruši sve mostove koji su je vezali s prošlošću, i najzad se izrodila u borbu oko riječi, programa i ličnih pitanja; dok je, naprotiv, srpska *Moderna*, ušavši u književnost ne pokretom nego nošena pojedincima, a u pravi čas još kanalizirana u jedan jedinstveni pravac, sačuvala veze s tradicijama srpske književnosti, i tako nijednoga momenta nije značila skok u razvoju literature, nego tek prirodnu i nužnu kariku.

Razdoblje moderne, naglašava Bogner, stvara uslove za „užu i intimniju suradnju Hrvata i Srba“, koja početkom XX veka postaje sve vidljivija i snažnija. Kao prelomna, izdvojena je 1903. godina, koja je simbolički važna jer „znači novi period u hrvatskoj i srpskoj povijesti“ – tada je pao Obrenovićev režim u Beogradu i Khuenov u Zagrebu. Ovu godinu opisuje Bogner kao „čudnu historijsku koincidenciju“, jer se u istom momentu „dva naroda oslobodiše nasilnih i krvavih političkih režima“. Ti događaji bili su ključni za međusobno zbližavanje – od tada su se „Hrvati i Srbi počeli snažnije približavati i osjećati kao dva srodna ili dapače jednaka slavenska plemena i da su počeli kulturno, književno i politički zajednički i solidarno da istupaju. Godine 1903. je, dakle, bio prvi pokušaj oko unifikacije hrvatskoga i srpskoga naroda, pokušaj koji ne prestaje sve do svjetskoga rata, da bi napokon 1918. doveo do rezultata: ujedinjenja u jednu državnu zajednicu“.

Uspostavljajući koordinate dešavanja, Bogner se potvrđuje kao izuzetan poznavalac konteksta u periodu između 1895. i 1914. U komparativnom čitanju hrvatske i srpske moderne, Bogner obuhvata političku, kulturološku, književno-umetničku ravan, zahvaljujući uvidu u hrvatsku i srpsku periodiku – i onu koja izlazi u matici (Zagrebu, Beogradu, Sarajevu), ali i onu publikovanu u Pragu, Beču, Budimpešti. Dakle, taj okvir je istovremeno i evropski i nacionalni, što omogućava da se kroz širok spektar manifestacija prati istorija političkih i književno-umetničkih ideja koje su vodile ka zajedništvu. U srpskoj književnosti sa *Srpskim književnim glasnikom* dolazi do ubrzane modernizacije i razvoja: „*Glasnik* znači ujedno i snažan zamah u srpskom narodnom životu i obilježuje početak permanentnoga kulturnog razvoja. Ne samo da kulturni život u Srbiji počinje jače napredovati i snažnije koračati već u svima krajevima gdje Srbi žive, započinje novi nacionalni i kulturni rad ‘na modernijoj nacionalnoj i pozitivnijoj osnovici no što je to bilo četrdesetih godina’.“ Uspostavljajući paralele među dvema literaturama, Bogner zaključuje:

Patriotizam je starije srpske literature kao i patriotsko, a ne umjetničko orijentiranje starije srpske kritike, *Moderna* htjela da uništi i književnosti dade čisto umjetnički značaj i zadatak, a kritici estetsku bazu. Kao što je hrvatska starija kritika gledala u hrvatskoj *Moderni* nacionalno renegatstvo zbog zbacivanja nacionalno-patriotskih tendencija u književnosti, ne razumijevajući većim dijelom zahtjeve *Moderne* o čisto umjetničkom stvaranju, tako je i srpska kritika napala srpski modernizam, jer je u njegovim artističkim postulatima vidjela naprosto izdaju „velike srpske stvari“, a u njegovom oštrom stavu prema nacionalnom romantizmu i patriotskim tiradama pogibeljni kozmopolitizam. I zato se i starija srpska i starija hrvatska kritika oboriše tolikom snagom na modernistički pokret!

U raspravi o hrvatskoj i srpskoj modernu, skrenućemo pažnju na Bognorovu konstataciju da je hrvatska književnost bila uskraćena za književnu veličinu kakva je bio Jovan Skerlić: „Ukratko, hrvatskoj je književnosti za vrijeme *Moderne* nedostajao Jovan Skerlić, autoritet, koji je umio, da srpsku literaturu očuva jalove i papirnate modernističke borbe i zapriječi štetno ubitačno rasipanje književnih energija.“ Ipak, uprkos velikom poštovanju prema ovom književnom i kulturnom posleniku,

Bogner iskazuje neslaganje sa Skerličevim sudom o modernističkoj generaciji:

Ali zaključivati po pesimizmu ove generacije o njenoj bolesti i nesposobnosti, kako je to učinio Skerlić, sasvim je krivo i površno. Ova je generacija koja znači preporod srpske lirike na osvitu XX stoljeća i najjači lirski izraz srpske literature u našem vijeku, dokazala da njen pesimizam nije bio jednostavni odjek francuskoga dekadentizma, nego mnogo više plod njena vlastitoga osjećaja i njene mladosti, jer baš ova je mlada, zdrava generacija, generacija puna želje za radom i afirmacijom, generacija koja je iznijela na svojim plećima najznamenitiju deceniju naše istorije unijela u srpski književni život novoga poleta, novih ideja i novoga lirskog izraza, a u srpsko duhovno strujanje moderna shvaćanja i moderne kulturne orijentacije.

Treće poglavlje „Hrvatska i srpska književnost poslije Moderne do svršetka Svjetskoga rata (1906–1918)“ u književnoistorijskom smislu je najinteresantnije, jer je u tom vremenskom intervalu najzad ostvaren ideal zajedništva. Ipak, to ne znači da nekim strujama / „grananjima“ u naznačenom razdoblju Bogner nije nalazio mane. Kao opštu karakteristiku ovog razdoblja izdvojio je polemičke sporove *starih* i *mladih*, koji su sputavali napredak literature i hvatanje koraka sa evropskim tokovima:

U času, kada su se u velikim zapadnoevropskim književnostima već preboljele zaraze simbolizma, satanizma, i dekadentizma itd., naši su se književnici zanosili idealom mladosti, koja ima „staračko lice“, namjesto da su iz petnih žila pregnuli oko stvaranja jedne žive, životne književnosti. S druge, opet, strane uskogrudnost i dogmatičnost starije književne generacije, sakupljene uglavnom oko Matice, pretjerana konzervativnost, a i jak klerikalizam, kočili su svaki značajniji polet i jači zamah naše knjige. Pa zato, dok na srpskoj strani književnici vrlo brzo preboljevaju strane uticaje i vraćaju se zdravom, narodu jasnom, realizmu, izbjegavši nepotrebne svađe i rasipanje energija, na hrvatskoj se strani vode bjesomučne polemike ponova iza 1904. sve do 1910. godine.

Ipak, bez obzira na tekuće borbe starih i mladih naraštaja, dolazi do zbližavanja, koje se prepoznaje kroz slične manifestacije u literaturi:

Vidimo, dakle, da između mlade srpske i hrvatske lirike i pripovijetke ovoga perioda ima mnogo sličnosti, gotovo da se razvijaju u istom pravcu i s istim karakteristikama. Subjektivizam, profinjena osjećajnost i psihološka autoanaliza, neka izvjesna nervoza i „romantika nerva“ obilježavaju jednako srpsku kao i hrvatsku liriku, dok u pripovijeci i romanu dominira zdravi i svakom shvatljivi realizam. Uticaj je Evrope učinio da su hrvatska i srpska književnost početkom XX vijeka plovile gotovo istim strujama i da pokazuju vrlo mnogo analogija, dapače i jednakosti više nego igda prije, isto kao što je jak nacionalistički talas oko 1910. prouzrokovao i u Hrvata i u Srba slične i jednake književne i političke pokrete i razvio gotovo ista kulturna nastojanja.

Glavni junaci ovog poglavlja su ujedno i među najznačajnijim književnim stvaraocima u hrvatskoj (Milan Marjanović, Josip Kozarac, Ksaver Šandor Đalski, Janko Polić Kamov, Vladimir Čerina, Antun Gustav Matoš, Cihlar Nehajev, Milan Begović, Tin Ujević, Ljubo Wiesner, Vladimir Nazor, Sibe Miličić, Josip Kosor) i u srpskoj književnosti (Jovan Skerlić, Bogdan Popović, Jovan Dučić, Milan Rakić, Sima Pandurović, Vladislav Petković Dis, Milan Ćurčin, Bora Stanković, Simo Matavulj, Veljko Petrović, Danica Marković, Aleksa Šantić, Branko Lazarević...). Dok je moderna bila epoha artizma i nacionalizma, vreme velikih sporova oko zajedništva i nacionalnih isključivosti (ali i značajnih zajedničkih dodira, prožimanja i otvorene saradnje manifestovane u književnim časopisima, čak u nacionalnim institucijama i izdavačkim kućama), period koji je Bogner uokvirio godinama 1906–1918. donosi „ukršćavanja“ koja u „umjetnosti i književnosti daju sintezu“. Ključni simboli zajedništva u tom vremenu bili su časopisi *Savremenik* (Zagreb) i *Srpski književni glasnik* (Beograd), u Sarajevu *Bosanska vila*, potom *Almanah hrvatskih i srpskih pjesnika i pripovjedača* (Zagreb) u redakciji Milana Ćurčina (1910–1911). U tom vremenu organizovane su i mnoge jugoslovenske / jugoslovenske izložbe. Međutim, Bogner izvodi sledeći zaključak:

Rekao sam da se predratna hrvatska i srpska književnost dadu razdijeliti uglavnom u dva velika tabora: artistički i nacionalistički. Iako, do-
duše, u srpskoj literaturi taj dualizam nije tako očit kao u hrvatskoj, ipak je nesumnjivo, da Sima Pandurović znači prvaka jednoga, a Veljko Petrović predstavnika drugoga fronta. One izrazite antiteze između Mladohrvata, Gričana i Regionalista, te između jugoslavenske nacionalne omladine u hrvatskoj literaturi, srpska književnost nema, ali zato i ona ima na jednoj strani kult forme, tehnike, stila, a na drugoj strani kult nacionalne poezije. Uglavnom se, dakle, može reći, da i u jednoj i u drugoj književnosti dominiraju dvije osnovne tendencije: artistička i nacionalna. Hrvatska je literatura, pod jakim uticajem velikoga duha artiste Matoša, razvijala mnogo jače artističke tendencije, dok je srpska, upravljana nacionalizmom J. Skerlića, više išla u smjeru nacionalne orijentacije.

Matoš i Skerlić su dva najznačajnija simbola hrvatske i srpske moderne i to kao dva antipoda: „Matoš je besmrtni lirik, najsavršeniji pjesnik hrvatskoga soneta i najnežniji slikar Hrvatskoga zagorja“, dok je Skerlić „analitičar prije svega, smion i otvoren sudac, bez smisla za seciranje i cizeliranje, bez pasije za minijaturu i nijansu, kao i bez slabosti za bolesne pojave i polusjenu“. I jednog i drugog, kao velike nacionalne ikone, iste godine je odnela smrt: „Ali, iako su Skerlić i Matoš za omladinu prije rata, značili dvije suprotne vrijednosti, i bili najveći lični neprijatelji, ipak ih je 1914. zajedno združila smrt. Srpska je književnost smrću Skerličevom, a hrvatska smrću Matoševom, pretrpjela do danas nenadoknadivi gubitak, i nestajanje njihovo s poprišta književnosti znači bez sumnje nestajanje dvaju najreprezentativnijih i najuticajnijih kritika, što ih je igda imala hrvatskosrpska književnost.“ Ove dve smrti su ujedno i tačka na epohu Moderne.

Četvrto poglavlje „Hrvatska i srpska književnost u ujedinjenoj otadžbini (1918–1925)“ je u književnoistorijskom smislu sporno. Posredi je „književna stvarnost“ koju je i sam Bogner doživio – bio njen svodok i, na kraju, njen tumač. Svakako, najvažnija dešavanja i u hrvatskoj i u srpskoj književnosti vezana su za projekat prevratničkih, radikalnih književnih preloma i dekonstrukciju književnog kanona, a najzad i raskid sa poetikom moderne. Posebno je u srpskoj književnosti zanimljiv slučaj Sime Pandurovića – stvaraoca koji se u kontekstu srpske moderne

borio za modernizam i inicirao raskid sa poetikom moderne, da bi u dva-desetim godinama postao radikaln u obračunu sa poetikom modernizma, za koju se deceniju ranije i sam zalagao. Prvi svetski rat je imao presudnog uticaja na razvoj književnosti na širem evropskom prostoru, a neka vrsta simboličke najave nove poetike na našim prostorima vidljiva je u zagrebačkom *Savremeniku* već 1917, kada se Crnjanski oglašava sa svojim pesmama i prozama koje nagoveštavaju sasvim novu poetsku praksu.

Na samom početku ovog poglavlja, Bogner registruje individualizma i „osvojene slobode stvaranja“:

Individualizam je obilježje modernih izaratnih pjesnika, više nego igda prije. [...] I zato se pjesnici sve više uvlače u sebe, da neovisni o vanjskim uticajima preoblikuju izvanji svijet i u poetskoj formi izraze svoj doživljaj. Odatle i nastojanja modernih pjesnika oko što intenzivnijih osjećanja, ali odatle i potpuna sloboda lirskoga izraza. [...] Prije su se pjesnici teško emancipirali od tradicija, sporo dolazili do svog individualiteta; danas međutim umjetnici, apsolutno slobodni, stvaraju neovisno o svim tradicijama, spontano i emancipirano. Sloboda je stvaranja garantirana, a izbor je tema i sižea, umjetnički izraz i tehnika ostavljeni na slobodnu volju umjetnikovu. Tolika je sloboda u stvaranju današnjega pjesnika, da često prelazi u anarhizam: i idejni i formalni.

Apsolutna sloboda je za Bognera bila sporna, stoga je prema modernističkom stvaralaštvu, pesništvu pre svega, pristupao sa nekom vrstom odbojnosti. Bogner je uočio intermedijalnost u modernom pesništvu – bliskost sa slikarstvom, pa čak i muzikom: „Ali uz krajnji individualizam suvremenu liriku karakterizira još i ritam. Ritam je vladalac moderne poezije. Ušavši i u prozu, pa dapače i u esej, ritam je učinio da je lirizam u današnjoj literaturi dominantan u svima književnim rodovima. I ne radi se samo o ritmu jezika nego i o ritmu kompozicije, o ritmu ‘arhitektonski-muzičke kompozicije’. Parnasizam je poznavao samo ritam muzike.“ Oslanjajući se na stanovište istoričara umetnosti Maksa Klingera, koji u slikarstvu uočava dva metode – crtanje i slikanje, Bogner konstatuje da „Analogno ovoj distinkciji na području slikarstva, u poeziji bismo prvu vrstu lirike mogli nazvati idejno-sadržajnom (Krlježa, Cesarec i drugi), a

drugu opet impresionističkom (Gustav Krklec, Dobriša Cesarić, Sibe Miličić i drugi). Ekspresionistička je lirika nasuprot ovim tipovima lirika čistoga ritma, čistoga izraza, a reprezentiraju je u hrvatskoj književnosti najbolje A. B. Šimić i Ivo Andrić, a u srpskoj naj snažnije M. Crnjanski“.

U razdoblju 1918–1925, Bogner uočava krajnosti koje ideju zajedništva, to jest jugoslavenstva, dovode u pitanje. U tom periodu razara se koncepcija unitarizacije, što, po logici stvari, rezultira separatisanjem „po plemenima na tri zasebna tijela“, iako se težilo da se „čitava naša kultura i duhovni rad (povede) u smjeru jedinstvene akcije, i tako dovede do reprezentativne jugoslavenske literature i originalne rasne jugoslavenske kulture“. Za takav ishod Bogner optužuje politiku, i naravno negativna politička akcija je učinila svoje, iako je:

Pred oslobođenje, svijest je o jedinstvu Južnih Slavena, poimence Hrvata i Srba, iz literature preko politike prodrila i u široke mase narodne, i postala upravo religijom masa. Poslije ujedinjenja, međutim, nesnosne političke borbe i netrpeljivosti, korumpirani i nesposobni politički režimi, intenzivna plemenska borba o prevlast i supremaciju i tako dalje, sve više ruše mogućnost za stvaranje jedinstvene kulture i književnosti. Razdorni uticaj politike djeluje u pravcu rušenja svakoga unitarističkog pokušaja, stvara pokrajinske književno-kulturne centre i otvara sve dublji jaz između reprezentativnih središta hrvatskoga i srpskoga naroda, Zagreba i Beograda. Ideja unitarizma pada usrijed rasplamsalih političkih strasti, a kulturna i književna stremljenja, neposredno iza ujedinjenja upućivana u jednom pravcu, sve se većma udaljuju i razlikuju, te poslije 1923, nakon kulminacije političkih borbi, hrvatska i srpska književnost pokazuju još vrlo malo analogija, idući od sada svaka svojim posebnim, individualnim putem.

Ono što je kao ideja začeto u XIX veku, ostvareno u razdoblju druge moderne (od 1906–1914) i postojalo tokom rata, doživelo je svoj krah 1923. godine. Te lomove Bogner detektuje na stranicama *Hrvatske njive* (a od 1917. pa nadalje *Jugoslavenske njive*), zatim u *Književnom jugu* (1918–1919), *Savremeniku*... Novi istorijski kontekst diktirao je stvaraočima „apsolutno rušenje tradicija“, traženje novih formi, novih smislova, novih značenja, zbog čega „rušenje i apsolutna negacija postaju religijom

mladih generacija.“ Upravo je takva anarhija u umetnosti bila plodno tlo za razne *izme*. Bogner zapaža da je još *Hrvatska mlada lirika* „kušala da nađe nove kalupe i nova izražajna sredstva za svoje specifične lirske emocije i nove pjesničke senzibilnosti“, te izdvaja Janka Polića-Kamova, koji je od italijanskog futurizma preuzeo „slobodnu formu za svoja revolucionarna raspoloženja i liriku psovke“. Futuristička forma slobodnoga stiha dominirala je i hrvatskom i srpskom književnošću, unoseći poseban, revolucionarni ton u literaturu: „Socijalni ekstremizam M. Krleže i A. Cesareca, te književna krajnost A. B. Šimića, daju ton hrvatskoj literaturi, dok socijalno revolucionarstvo S. Vinavera i konzekventni ekspresionizam M. Crnjanskoga to isto daju srpskoj književnosti. Obje, dakle, književnosti u znaku su revolucionarstva: socijalnog i umjetničkog, a ekspresionizam je dominantna književna škola.“

Ipak, A. B. Šimić *Vijavicom* (1917) „navještava novu ideologiju u hrvatskoj književnosti, i naglašava suprotnost starijoj formalističkoj estetici ‘nesistematičnu’, stvaralačku estetiku ekspresionizma“, dakle književnu i umetničku ideologiju koja iz Nemačke dolazi i u hrvatsku (Ulderiko Donadini, Antun Branko Šimić, August Cesarec, Miroslav Krleža, Stanko Tomašić) i u srpsku književnost (Vinaver, Ranko Mladenović, Crnjanski), dok se sa časopisom *Zenit* (1921–1923), nakon Krležinog *Plamena* (1919), razvija u „jedan bez sumnje najbučniji i najrevolucionarniji modernistički književni pokret, pod imenom ‘zenitizam’. Rušilački i negatorski više nego ijedan modernizam prije i poslije njega, zenitizam je toliko malo pozitivan, da je njegovu ideologiju vrlo teško definirati i uhvatiti“. Sve ekstremističke akcije na granici književnog i likovnog registruje Josip Bogner – pre svih dadaizam, potom Drainčev hipnizam, sumatraizam M. Crnjanskog i, na kraju, nadrealizam, prema kome je izrazito negativno nastrojen. Na takav Bognerov stav o nadrealizmu, odredovao je Marko Ristić:

Jer evo da jedan novi kritičar, neki Josip Bogner, koji tvrdi da u srpskoj književnosti „ekspresionizma nema“, koji u nadrealiste trpa, pod a), kao „čisto apstraktni nadrealistički tip“ Rastka Petrovića, a pod b), kao „muzičko-kozmički nadrealistički tip“ St. Vinavera (koji je, uzgred budući rečeno, pisao jedan *Manifest ekspresionističke škole*), što predstavlja apsolutnu besmislicu (jer ako g. Bogner pod nadrealizmom podrazumeva šta njemu padne na pamet, zašto onda ne bi uvrstio pod c), recimo

kao „filozofsko-panhumanistički tip“ Miloša Đurića, a pod *d*), recimo kao „senzibilno-kosmpolitiski tip“ gospođu Isidoru Sekulić?), evo dakle da taj „shematsko-distingvirani tip“ kritičara nalazi da srpska savremena književnost „plovi u svom najvećem delu talasima nadrealističkoga somnabulizma“ (sic!) i da je „izvrgnuta snobovskim eksperimentima i pomodnim ekstravagancijama“. Evo se, dakle, opet ponavlja stara priča, i večne zamerke se opet ističu pred novim eksperimentima. (Jer eksperimenti to jesu, ali neizbežni, i ni po čemu ne snobovski...). Ove zamerke odnose se baš na one sastavne delove savremene srpske književnosti, koji se ne zaustavljaju na onome što su drugi već postigli, koji ne iskorištavaju već upotrebljeni poetski postupak.³⁵

Svakako treba imati u vidu da je Bognerov negativan odnos prema nadrealizmu zasnovan na uvidu u stvaralaštvo francuskih nadrealista, jer se nadrealizam – i programski i stvaralački – u srpskoj književnosti manifestuje tek posle 1929. godine, otuda je ova Ristićeva osuda u mnogo čemu isključiva.

Izvesno je da Bogner nije imao previše razumevanja, a ni naklonosti, za književne i umetničke prakse od 1917. pa do 1925. godine, koje je najsažetije opisao u sledećem fragmentu:

Reformatorski zahtjevi, i obrtanje svijju dotadanih vrednota, rat svima tradicijama, postaju parole novih naraštaja. Književnost ide na grupiranja i razvrstavanja po programima, idejama, školama. Izbijaju sve više mladi nepriznati i nepoznati talenti, ruše i dižu protest protiv starih vjerovanja, a stari, ne snalazeći se u novoj konstelaciji, povlače se, ušućuju i pomalo se zaboravljaju. Slobodni stih gospodari; logiku i sputavanje nadvladava individualna sloboda, a alegoričnost i metaforičnost predratne poezije zamjenjuje sirovost i jednostavnost.

Kao negativnu pojavu, Bogner izdvaja „kult individualizma“, koji legitimizuje anarhiju i kaos, dovodeći do slabljenja književnih autoriteta, koji u takvoj konstelaciji gube na važnosti. Bujanje novih ideja, nastojanja i programa, zapravo, rađanje raznolikih *izama*, Bogner vidi kao „nicanje gljiva“. Dakle, evidentno je da Bogner nije imao simpatije za sve

35 Marko Ristić: „Kroz noviju srpsku književnost“, *Nova literatura*, Beograd, br. 7/8, juli 1929.

manifestacije ovog razdoblja. Ipak, detektovao je najvažnije činjenice i najrelevantnije literarne figure:

Šimićev *Juriš* i Krležin *Plamen* odavaju ovu epohu kod Hrvata, a Crnjanski i Vinaver postaju režiseri ekspresionizma u srpskoj književnosti. Cesarec i Krleža uređuju svoj književni program u duhu Lunačarskova proletkulta i Guyanove socijalne estetike i pišu u futurističkoj formi svoje ekspresionističke stihove. Šimić izdaje svoja ekspresionistička *Preobraženja*, a Crnjanski teoretski razvija svoj sumatrizam. Dahom ovoga buntovnog ekspresionizma odiše i *Zenit*. Zenitizam razvija svoju „akciju“ do dadaizma i kompromitiran, hvata se ideje balkanskoga „Barbarogenija“, balkanskoga Svečovjeka. Književni su frontovi oštro suprotstavljeni jedan prema drugom, a između mladih i starih nema kompromisa ni susreta. Ekspresionisti su svi mlađi hrvatski i srpski pjesnici, i oni iz srednje generacije. Ne osvojivši publike, koja ponajviše s punim nepovjerenjem prati njihov rad, mladi nastoje da bar osvoje revije. Udarajući naročito na akademski duh književnosti, oni ipak uspijevaju da publiku i stariju i mlađu odvrte od starih revija i „književnika Akademije“.

Posljednja poglavlja u rukopisu „Pokreti i struje u hrvatskoj i srpskoj književnosti od Moderne do Nadrealizma (1895–1925)“ su „Strani uticaji“ i „Zaglavak“ kao svojevrсни sintetički opis i rezime. Peto poglavlje „Strani uticaji“ počinje indikativnom rečenicom: „Kao što su duhovni pokreti malih i kulturno inferiornih naroda u potpunoj ovisnosti o duhovnim gibanjima među velikim evropskim nacijama, tako su i književna strujanja, preokreti i programi u kauzalnoj zavisnosti o književnim nastojanjima u evropskim zemljama.“ Bogner konstatuje da između hrvatske i srpske literature postoje „idejne srodnosti ili identičnost izvjesnog hrvatsko-srpskoga programa ili škole, s istoimenim programom, odnosno školom na Zapadu“. Izvorišta za Modernu su Prag, Beč – centri u kojima su i hrvatski i srpski intelektualci boravili i dolazili u dodir sa vladajućim idejama u tim sredinama, donoseći ih potom u svoju kulturu. Iz Praga u hrvatsku književnost dolazi realizam, iz bečko-minhenskog kruga stiže artizam kao opreka Masarikovom realizmu. Bogner potanko interpretira razlike između hrvatske i srpske moderne, zaključujući da je hrvatska „ne samo književni nego i socijalno-kulturni pokret“, dok je srpska „prvenstveno književni pokret“.

Poslednje poglavlje doktorske disertacije Josipa Bognera je svojevrsna sinteza književnoistorijskih, književnoteorijskih činjenica, ali i sveukupnih znanja o moderni i drugim *izmima* koji su deo moderne, ali i neka vrsta njenog antipoda. Ova rasprava o stranim uticajima važna je i u autopoetičkom smislu, imajući u vidu Bognerovu kritičnost prema svakoj vrsti eksperimentisanja u književnoj umetnosti (naročito prema radikalizmima, konstrukcijama, anarhizmima u umetnosti, koji su sastavni elementi ekspresionističke i nadrealističke stvaralačke prakse). Što se tiče evropskih filozofskih i književnih uticaja, i u hrvatskoj i u srpskoj se uviđa prisustvo Ničeovih, Štirnerovih, Barovih, Pšibiševskih, Poovih, Meterlinkovih, Verharenovih, Verlenovih, Malarmeovih, Valerijevih ideja...

Naročita kritičnost iskazana je prema artizmu, koji je ključno obeležje hrvatske moderne, a u okviru kojega Bogner razlikuje „artizam kao ideju“ i „artizam kao školu“:

Artizam kao ideja znači umjetnost posve slobodnu od svakih obzira, vjerskih, socijalnih, moralnih i političkih. Kao škola artizam znači kult prazne riječi, zvonke fraze i savršene forme. [...] zahtjev da umjetnost moraju dirigirati samo umjetnički motivi; da ona ne smije biti tendenciozna, iako može, dapače i mora bit tendencijska – koji je odlučno istakao artizam, danas je općenito priznat i on uopće ne može da bude predmetom diskusije. Ali artizam kao tehniku, kao školu – koja razvija kult riječi [...] takav prazni, retorski artizam (D'Annunzio) treba kao nezdravu pojavu sasvim izbaciti. Ideja je artizma, koju je hrvatska *Moderna* na dnu svojih težnja sakrivala, nemajući samo snage da je otkrije, bez sumnje njena pozitivna crta; ali artizam je kao tehnika, koju je u hrvatsku literaturu najviše svojom propagandom artizma unio Matoš, naškodio njenom zdravom razvoju, jer je najvećim svojim dijelom bio književna moda. Artizam je bolesno duševno stanje „u kojem duh nema što da izrazi“, kult forme i riječi, bez ikakva duhovnog sadržaja.

Iz artizma izrastaju nekolike škole, koje povezuje „subjektivizam“: simbolizam, dekadentizam, (satanizam), impresionizam, secesionizam, naturizam itd. (Sve pobrojane *izme* Bogner oštro kritikuje.) Bogner pruža svojevrsni istorijski presek evropskih *izama* koji su imali jak uticaj i na

hrvatske i na srpske pesnike, istovremeno ukazujući i na multimedijalnost pesničke umetnosti (slika, muzika, ritam – reč, boja, ton). Prikazujući nam strane uticaje (evropske i svetske), Bogner je u završnom poglavlju ispisao preglednu i inovativnu istoriju modernističkih ideja između artizma i modernog realizma, uz konstataciju da su

Modernizam hrvatski i srpski, koji se u literaturi najjače i najpozitivnije izrazio u lirici znači neosporno i u idejnom i u formalnom pogledu silan progres. Kanivši se starih, strogo određenih tema (žena, domovina, Bog), modernizam je proširio polje pjesničkoga interesa i dao pjesnicima mogućnost da u poeziji tretiraju filozofijske, socijalne i religijske probleme, i odredio poeziji za cilj: spoznaju. Naravno da zbog toga često u modernoj poeziji ima i vrlo mnogo intelekta! Protiv formalizma, gdje uopće nije bilo slobodnoga asociranja predodžbi po osjećajima, nego gdje se asocijalo po – riječima, modernizam je istakao princip slobode forme uz jedini uvjet da ona bude adekvatna umjetničkom osjećanju. U opreci prema importiranom neprirodnom i nakalemljenom kozmopolitizmu hrvatske i srpske *Moderne*, savremena hrvatska i srpska književnost hoće originalno i „rasno“ stvaranje, koje, iako pod uticajem kulturno prepotentnoga Zapada, želi da ima svoj vlastiti pečat i karakteristiku. Najzad, nasuprot artizmu, cizeliranju forme, kultu forme zbog nje same, poeziji „minijaturnog slikarstva“ – moderna poezija hoće jedino iskrenu i duboku emociju. Dakle, prema dogmatizmu, formalizmu, presađenom kozmopolitizmu i artizmu starije hrvatske i srpske literature i poimence poezije, moderna književnost, dotično poezija, bar po svojim osnovnim tendencijama znači silan napredak.

Kolika je izuzetnost poglavlja „Strani uticaji“ u Bognerovoj disertaciji dokazuje nam i činjenica da ga je autor preradio i pretvorio u jedan od najvažnijih teorijskih eseja pod naslovom „Subjektivizam u modernoj književnosti“, u kojem se bavi distinkcijom realistička – modernistička proza, zatim problemom subjektivizma, kao bitnog obeležja umetnosti, i fenomenom sintetičke kritike, kao paradigmatске oznake njegove misli o književnosti (*Hrvatska revija*, 1930).

Na samom kraju možemo izvesti zaključak o Bognerovoj interpretativnoj bravuroznosti, temeljnom poznavanju razdoblja 1895–1925, koje

se ogleda u književnoistorijskom registrovanju svih bitnih književnih činjenica i to primenom sintetskog načela, koje objedinjuje filološki / pozitivistički (koji Bogneru nije blizak) i estetski pristup. Sve su to bile polazne pretpostavke koje su dovele do kapitalnog projekta pod naslovom „Pokreti i struje u hrvatskoj i srpskoj književnosti od Moderne do Nadrealizma (1895–1925)“ – prvog te vrste u hrvatskoj književnosti – koji je i te kako važan i za srpsku komparativnu misao u naznačenom razdoblju. Napisao ju je tek svršeni student književnosti na zagrebačkom Mudroslovnom (Filozofskom) fakultetu u svojoj 23. godini života i odbranio 1929. godine – dakle, na pragu željene univerzitetske karijere, za koju se očigledno i pripremao, ali joj je i sam zasmetao upravo svojim mladalačkim, žučnim napadom na „filološku strahovladu“. Sve velike Bognerove ideje i zamisli prekinula je smrt u 30. godini života.

Iva Tešić